

O'ZBEKISTONDA MILLIY SPORT TURLARI VA O'YINLARINI RIVOJLANTIRISH TARIXI

*Millat Umidi University BM-104
Nodirjon Zokirjonov Ihtiyorovich
@nodirzokirjonov33*

Annotatsiya

O'zbek xalqining boy madaniy merosi sifatida milliy sport turlari va o'yinlari yillar davomida nafaqat jismoniy salohiyatni, balki axloqiy, irodaviy va estetik qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qilgan. Ushbu maqolada O'zbekistonda milliy sport turlarining rivojlanish bosqichlari, ularning tarixiy ildizlari, xalq orasidagi ommaviyligi va hozirgi kunda davlat siyosati orqali qanday qo'llab-quvvatlanayotgani ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada milliy sport turlarining yoshlar tarbiyasidagi roli, xalqaro miqyosdagi e'tirofi va sportning madaniy diplomatiyadagi ahamiyati ochib beriladi. Tarixiy manbalar, rasmiy qarorlar va zamonaviy tahlillar asosida tayyorlangan ushbu ilmiy ish O'zbekistonda milliy sport harakatining o'ziga xos xususiyatlarini yoritadi.

Kalit so'zlar: milliy sport, tarixiy meros, kurash, ot sporti, dorbozlik, O'zbekiston, sport siyosati, yoshlar tarbiyasi.

Аннотация

На протяжении веков национальные виды спорта и игры узбекского народа служили не только средством физического воспитания, но и источником моральных, волевых и эстетических ценностей. В данной статье всесторонне анализируются этапы развития традиционных видов спорта в Узбекистане, их исторические корни, популярность среди населения, а также поддержка со стороны государственной политики в современный период. Особое внимание уделяется роли национальных видов спорта в воспитании молодёжи, международном признании и значении спортивной культуры как инструмента культурной дипломатии. Научная работа подготовлена на основе исторических источников, нормативно-правовых документов и современных аналитических данных.

Ключевые слова: национальные виды спорта, историческое наследие, кураш, конные соревнования, канатоходцы, Узбекистан, спортивная политика, воспитание молодёжи.

Abstract

As a significant element of the cultural heritage of the Uzbek people, traditional sports and games have historically served not only for physical development but also for fostering moral, volitional, and aesthetic values. This article provides a comprehensive analysis of the historical evolution of national sports in Uzbekistan, their deep-rooted traditions, popularity among the population, and current support through state policy. Special focus is given to the role of these sports in youth development, their international recognition, and their contribution to cultural diplomacy. Based on historical records, official decrees, and modern analytical

research, this academic work highlights the unique characteristics of the national sports movement in Uzbekistan.

Keywords: national sports, historical heritage, kurash, equestrian competitions, tightrope walking, Uzbekistan, sports policy, youth education.

ASOSIY QISM

Har bir xalqning madaniyati, urf-odatlar va qadriyatlari orqali avlodlardan avlodga o'tib kelayotgan jismoniy faoliyat shakllari jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi sanaladi. Xususan, O'zbekistonda shakllangan milliy sport turlari va o'yinlar mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosini ifoda etadi. Mustaqillik yillarida bu soha yanada rivojlanib, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. O'zbekistonda milliy sport turlarini rivojlantirish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar, Prezident qarorlari va hukumat dasturlari qabul qilinib, ularning xalqaro maydonda tan olinishi va yosh avlodni jismoniy, ma'naviy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda tutgan o'rni mustahkamlandi [1]. O'zbek xalqining azaliy an'alaridan biri bo'lgan jismoniy tarbiya va sport, asrlar davomida milliy o'yinlar va musobaqalar shaklida rivojlanib kelgan. Jumladan, ko'pkari, alaman-bayga, baiga, chowgan, dorbozlik va milliy kurash kabi turlar o'zining noyob shakl-shamoyiliga ega bo'lib, nafaqat jismoniy sifatlarni, balki irodaviy va axloqiy fazilatlarni ham shakllantirgan. Bu sport turlarining har biri xalq hayot tarzining ajralmas qismiga aylangan [2].

Ko'pkari (uloq) eng qadimgi ot sporti musobaqalaridan biri bo'lib, unda chavandozlardan epchillik, jasorat, jismoniy tayyorgarlik talab etiladi. Tarixiy manbalarda bu o'yinning miloddan avvalgi davrlarda shakllangani haqida ma'lumotlar uchraydi. U bayramlar, to'ylar chog'ida o'tkazilib, keng jamoatchilikni jalb etgan. Ko'pkari xalqning harbiy tayyorgarligida ham muhim rol o'ynagan.

Rasm 1. Ko'pkari (uloq-ko'pkari)

Ko'pkari — Markaziy Osiyoning eng qadimiy va milliy ot sporti o'yinlaridan biri bo'lib, u asosan O'zbekistonda, ayniqsa qishloq joylarida keng tarqalgan. Ushbu sport turi miloddan avvalgi II–III asrlarda shakllangan bo'lib, o'z nomini turkiy

tillardagi “ko‘p” (ko‘p odam) va “kari” (harakat, ish) so‘zlarining birikmasidan olgan. Tarixiy jihatdan bu o‘yin chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi xalqlarning jasorat, epchillik va jamoaviy harakatdagi birligi timsoli bo‘lib xizmat qilgan. Ko‘pkari o‘yini echki yoki buzoqning jasadini (odatda 30–40 kg) yerda yotgan holda ot ustida turgan chavandozlar orasida olishib, uni ma’lum belgilangan joyga yetkazish orqali olib boriladi. O‘yin qoidalari an’anaviy tarzda og‘zaki saqlanib kelgan, biroq unda qatnashuvchilar faqat otda harakat qilishlari, jangovar usullardan foydalanmasliklari va raqibga zarar yetkazmasliklari kerak. Ko‘pkari ko‘pincha to‘y, bayram yoki yirik xalq yig‘inlarida tashkil etiladi va u nafaqat sport musobaqasi, balki xalqning birdamligini, urf-odat va jasoratini namoyish etuvchi madaniy voqea hisoblanadi. Bugungi kunda ham ushbu o‘yin O‘zbekistonning ko‘plab hududlarida, xususan, Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro va Navoiy viloyatlarida ommalashgan bo‘lib, milliy meros sifatida asrab-avaylanmoqda [3].

Alaman-bayga va baiga poygalari esa asosan ot sportining poyga turlaridir. Ular katta masofalarga ot haydash, tezlik va chidamlilikni sinashga qaratilgan bo‘lib, o‘rta asrlardan boshlab yirik xalq sayllari tarkibida tashkil etilgan. Bu musobaqalar chavandozlarning harbiy va jismoniy tayyorgarligini mustahkamlash bilan birga, xalq orasida sportga bo‘lgan qiziqishni orttirgan.

Chowgan (ot polosi) esa jangovar o‘yin sifatida harbiy mashg‘ulotlar bilan bog‘langan bo‘lib, 7–8-asrlarga taalluqli manbalarda eslatiladi. O‘yin ikki jamoa o‘rtasida o‘tkazilib, chavandozlar tayyoqchalar yordamida to‘pni raqib darvozasiga kiritishga intilishgan. Chowgan o‘zining strategik fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy harakatni talab etuvchi xususiyati bilan ajralib turgan.

Dorbozlik esa Sharqda 2,5 ming yil avval paydo bo‘lgan muvozanat san’atining bir ko‘rinishi bo‘lib, unda arqonchilar harakatsiz langarda jismoniy va psixologik tayyorgarlikni sinovdan o‘tkazgan. Ular xalq bayramlarida chiqish qilib, o‘zlarining mahoratini namoyon etishgan [5].

Mustaqillikdan keyingi yillarda milliy sport turlarini rivojlantirish borasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar bu yo‘nalishdagi strategik yondashuvni belgiladi. Jumladan, 2020-yil 4-noyabrdagi Prezident qarori (PQ–4881-son) milliy sport turi sifatida kurashni rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini oshirishga qaratilgan. 2023–2025 yillarda esa yoshlar sporti, jang san’ati va milliy musobaqalarni rivojlantirish bo‘yicha alohida dasturlar ishlab chiqildi. Shuningdek, milliy sport asosida shakllangan zamonaviy jang san’atlari – “O‘zbek jang san’ati” va “Turon” tizimlari yoshlar o‘rtasida keng ommalashmoqda. Bu tizimlar turli jangovar maktablar an’analari asosida yaratilgan bo‘lib, sog‘lom turmush tarzi va harbiy-vatanparvarlik ruhini tarbiyalashga xizmat qilmoqda.

Rasm 2. Kurash (milliy belbog'li kurash)

Kurash — O'zbekistonning qadimiy va eng mashhur milliy sport turlaridan biri bo'lib, uning tarixi ming yilliklarga borib taqaladi. Kurash so'zi o'zbek tilida “kurashmoq”, ya'ni kuch sinashmoq ma'nosini bildiradi. Ushbu sport turi ikki raqib o'rtasidagi jangni ifodalaydi, unda har bir ishtirokchi maxsus belbog' (kurtka va kamar) orqali raqibni yerga yiqitishga harakat qiladi. Kurash faqat tik holatda olib boriladi, ya'ni polga yotish, oyoqdan chalish, og'riqli yoki bo'g'uvchi usullardan foydalanish taqiqlanadi. Bu sport nafaqat kuch va epcchilik, balki halollik, hurmat va odob-axloq kabi fazilatlarni ham tarbiyalaydi. Kurash o'zining qadimiy an'alariga tayanib, ko'plab bayramlarda, to'ylarda va xalq sayillarida o'tkaziladi. Ayniqsa, Navro'z bayramining ajralmas qismiga aylangan. Mustaqillikdan so'ng, ushbu sport turi xalqaro miqyosda ham keng tarqalib, 1998-yilda “Kurash xalqaro federatsiyasi” tashkil etildi. Bugungi kunda kurash 130 dan ortiq mamlakatda rasmiy sport turi sifatida tan olingan bo'lib, xalqaro musobaqalar, jahon chempionatlari o'tkazilmoqda. Kurash O'zbekistonning sport merosi va madaniy qadriyatlarini dunyoga tanituvchi kuchli vositaga aylangan [6, 7].

Bugungi kunda milliy sport turlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Sport infratuzilmasining rivojlanishi, sportchilarni tayyorlash tizimi, xalqaro musobaqalardagi ishtirok, maktabgacha va maktab ta'limi tizimida sportga e'tiborning oshishi – bularning barchasi milliy sport turlarining yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi.

Rasm 3. Milliy o'yinlar

O'zbekiston xalqining boy madaniy merosini tashkil etuvchi eng muhim unsurlardan biri bu — milliy o'yinlardir. Ular xalqning asrlar davomida shakllangan hayot tarzi, urf-odatlar, axloqiy qadriyatlari va jismoniy madaniyatining ajralmas qismini tashkil qiladi. Har bir o'yin o'ziga xos estetik, jismoniy, tarbiyaviy va madaniy funksiyani bajargan, yosh avlodni kuchli, epchil, dono va jamoaga foydali inson sifatida voyaga yetkazishda muhim vosita bo'lgan. Milliy o'yinlarning kelib chiqish tarixi qadimiy davrlarga borib taqaladi. O'zbek xalq og'zaki ijodiyotida, folklorida va tarixiy manbalarda bu o'yinlar haqida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. Arxeologik topilmalar, qadimgi tasvirlar, qadimiy shaharlar xarobalarida topilgan sopol buyumlar va devoriy rasmlar orqali, bu o'yinlar qadimda ham jamiyat hayotida muhim o'rin tutganini ko'rish mumkin. Masalan, Navro'z, Hosil bayrami kabi xalq sayillarida ko'pkari, kurash, dorbozlik, alpomishlar yurishi, to'p urish (xalq futboli), arpa sayli, besh tosh, halqa otish kabi o'yinlar keng nishonlangan. Bu o'yinlar ko'pincha ijtimoiy-ma'naviy va jismoniy tayyorgarlik vositasi sifatida xizmat qilgan. Ularda jamoaviylik, o'zaro hurmat, kuch, sabr-toqat, mantiqiy fikrlash va epchillik singari qimmatli sifatlar rivojlangan. Qadimda bu o'yinlar harbiy tayyorgarlik, ommaviy sport yoki madaniy marosimlar shaklida o'tkazilgan [8, 9].

Mustaqillik yillarida milliy sport va o'yinlarga davlat siyosati darajasida alohida e'tibor qaratildi. Ayniqsa, Prezident farmon va qarorlarida milliy sport turlarini tiklash, ularni yoshlar orasida ommalashtirish, jahon sport maydonlariga olib chiqish bo'yicha tizimli ishlar yo'lga qo'yildi. Misol uchun, kurash hozirda xalqaro sport turi sifatida tan olingan bo'lib, xalqaro federatsiyaga ega va Jahon chempionatlari o'tkazilmoqda. Shuningdek, ko'pkari (buzkashi) Markaziy Osiyo miqyosida har yili o'tkaziladigan musobaqalarga aylangan. Dorbozlik esa bugungi kunda an'anaviy sirk san'atining tarkibiy qismiga aylangan. Bu o'yinlar yoshlarda milliy g'urur, jismoniy va ma'naviy yetuklikni rivojlantiruvchi kuchli vosita sifatida qayta qadrlanmoqda. Bundan tashqari, xalq o'yinlari festivallari tashkil etilishi orqali maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, kollej va oliygohlar darajasida ham milliy o'yinlarga katta e'tibor

berilmoqda. "Navro'z", "Xalq o'yinlari kuni", "Milliy sport haftaligi" kabi ommaviy tadbirlar orqali bu meros nafaqat saqlab qolinmoqda, balki yangicha shakllarda yosh avlod ongiga singdirilmoqda.

Bugungi kunda pedagogika, sport nazariyasi va tarixi sohalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar milliy o'yinlarning pedagogik ahamiyatini ochib bermoqda. Ular bolaning jismoniy faolligini oshirish, aqliy salohiyatini faollashtirish, ijtimoiylashuvini tezlashtirishda eng samarali vositalardan biridir. Ayniqsa, zamonaviy hayotda bolalar orasida harakatsizlik, ijtimoiy izolyatsiya, virtual dunyoga qaramlik ortayotgan bir paytda milliy o'yinlar ularning sog'lom shakllanishida muhim rol o'ynamoqda. Shuningdek, xalq o'yinlari orqali etnotarbiyaning yangi modeli ishlab chiqilmoqda. Har bir o'yin orqali bola o'z milliy ildizlari, urf-odatlar, qadriyatlari bilan bevosita tanishadi, ularni amalda o'rganadi va hayotga tadbiq qiladi. Bu esa fuqarolik ongini mustahkamlovchi, milliy g'ururni shakllantiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi [10].

Xalq o'yinlari — bu nafaqat o'yin va musobaqa, balki jamiyat tarixiy xotirasining bir bo'lagi, madaniy yodgorlikdir. O'zbekiston sharoitida bu o'yinlar mustaqillik davrida yangi mazmun kasb etib, milliy taraqqiyotning ajralmas qismiga aylandi. Ularning ilmiy asosda o'rganilishi, tizimli asosda tashkil etilishi, xalqaro maydonlarga olib chiqilishi — bu boradagi yutuqlarning yorqin dalilidir. Shu bois, milliy o'yinlar nafaqat sport yoki o'yin sifatida, balki xalqning ijtimoiy-madaniy merosi sifatida ham asrab-avaylanishi va rivojlantirilishi lozim. O'zbekistonning milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlari xalqimizning ko'p asrlik madaniy merosini aks ettiruvchi, jismoniy va ma'naviy tarbiyaning ajralmas qismiga aylangan bebaho boylikdir. Ushbu sport turlari nafaqat yosh avlodni sog'lom va bardam etib voyaga yetkazadi, balki ularning ongida vatanparvarlik, halollik, hurmat, iroda kabi yuksak insoniy fazilatlarni shakllantiradi. Mustaqillik yillarida milliy sport turlarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan bo'lib, bu boradagi qonunchilik asoslari, Prezident qarorlari va dasturlar izchil tarzda amalga oshirilib kelinmoqda. Bugungi kunda kurash, ko'pkari, dorbozlik, chowgan kabi an'anaviy sportlarimiz xalqaro miqyosda tan olinib, dunyo sport madaniyatiga o'z hissasini qo'shmoqda. Xalq o'yinlari esa nafaqat sportiy faoliyat, balki yoshlar tarbiyasida, ularni sog'lom turmush tarziga yo'naltirishda, milliy g'ururni shakllantirishda samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shu bois, bu merosni asrab-avaylash, uni zamonaviy sharoitda qayta tiklash, yosh avlodga chuqur singdirish — O'zbekistonning madaniy va sport sohasidagi barqaror taraqqiyotining muhim kafolatidir. Milliy sport turlarining ilmiy asosda o'rganilishi, xalqaro miqyosga olib chiqilishi va yoshlarga qadriyat sifatida singdirilishi yurtimizning madaniy mustaqilligini mustahkamlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Turdimuratov Y.A., Berdimurodov Z.I. O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirishga oid davlat siyosati // ERUS. Multidisciplinary Scientific Journal. — 2023. — Fevral. — B. 144–152.
2. Turdimuratov Y.A. Yangi O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportga oid davlat siyosati // Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar. — 2023. — №5. — B. 575–581.

3. Saidmurodov B.N. O'zbek jang san'ati – milliy meros timsoli // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2022. – T. 2, №2. – B. 310–313.
4. Bahridinov M.B. Milliy sport turlari va xalq o'yinlari tarixi // Jismoniy tarbiya va sport muammolari. – 2023. – №1. – B. 115–120.
5. Yunusova D.A. Kurash milliy sport turi sifatida va uning rivojlanish bosqichlari // Ilm-fan va innovatsiyalar jurnali. – 2024. – №2. – B. 82–88.
6. Azizov F.T. O'zbekistonda milliy sport turlari rivoji va zamonaviy tendensiyalar // Samarqand davlat universiteti ilmiy jurnali. – 2023. – №4. – B. 67–73.
7. Hakimov D.A. O'zbek milliy o'yinlarining ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyati // O'qituvchi jurnali. – 2022. – №6. – B. 51–56.
8. Qurbonov Sh.M. Kurashning tarixiy ildizlari va uning xalqaro sport sifatida rivojlanishi // Milliy tiklanish. – 2023. – №3. – B. 27–31.
9. Nuriddinov A. Milliy o'yinlar va ularning bolalar tarbiyasidagi o'rni // Bolalar dunyosi. – 2022. – №7. – B. 40–45. www.lex.uz
10. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. (Murojaat qilingan sana: 30.10.2025)